Контрольный экземпляр

Массе а мехкий пролетареш, вIашагIкхета!

СЕРДАЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАКХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«СВЕТ» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров ЧИАССР

Газет арадувл 1923 шера денз ★ ШИНАРА, 3 ОКТЯБРЬ, 1989 ШУ. ★ № 118 (7776). ★ Мах 3 кеп.

БЕРКАТЕ КХАШ

Дукха шераш дар Грозненски района «Атагинский» совхоза кхаш леладерий генарех йола планаш кхоачашъе аьттув ца боала. Масала, лурчогIа гектара тIара юкъера лаьрхIача 10 центнер чуийцар уж, соахка — бархI.

Карарча шера гIулакхаш дикалгахьа хувцаделар. Из гуш дар укхазарча генарий кхашка хьежача. Тоаденна, бIарг хьесташ дар уж. Тамаш а яцар: царга хьожаш, эш-эша гIулакхаш деш арендатораш бар.

Къаьстта боккха хьувкъам баьлар Дараев Оалхазар керте латтача № 1 йолча бригада кхашкара. ХIара гектара тIара пхийтта центнер генараш чуийцар укхаза. Цхьайолча моттигашка из хьокхам кхы а лакхагIа бар.

— Генараш дика хиннилга шеко йолаш вацар со, — йоах Дараева. — Цхьабакъда, планаш тIехкхоачашъярга сатувсацар аз а са новкъосташ а. Ираза из уйла нийса хиланзар.

ХIара дийнахьа шишша норма еш болх бир генараш чуэцача комбайнераша Хамидов Вахас, Талатов Хьамида, Абубакаров Сайд-Эмина, шофера Ахмадов Эльбека, хьатта болхлочо Мусаева Кисас, кхычар.

— Хьувкъам дика хилча тIатеIIа болх бе безам боагIа, — йоах бригадира. — ХьатIадоагIача шера а генараш леладе лаьрхIад оаха.

М. ЭРЗИЕВ.

ХIАНЗАРЧА ХЬАЛАШКАРА ПАРТЕ КЪАМАН ПОЛИТИКА

(КПСС платформа)

КПСС ЦК ПЛЕНУМО ТIАИЙЦАЙ 1989 ШЕРА 20 СЕНТЯБРЕ

Къаман дош Советски Союзе укх тIеххьарча хана Iалальмате ира латт. Парте кхетаду, цунца ювзаенна проблемаш къоастаяр перестройка кхела а вай мехка кхоаненна а геттара боккха лоархIам болаш долга. Советски общество революционно кердаяккхара наькъаца мара кхоачашдулургдолаш а де йиш йолаш а хIама дац из. Цу даькъе керттера лоархIам болаш хургда СССР-ча социализма экономически а политически а системана хIанзарча этапе ду хувцамаш. Из декхар принципиальни наькъаца кхоачашдара де дезар белгалдаьккхад «Къамашта юкъерча гIулакхех» йолча КПСС XIХ Ерригсоюзни конференце резолюце тIа.

СССР халкъа депутатий I Съезд чакхъяккхарца а цул тIехьагIа Iаьдала керда союзни, республикански, моттигашкара органаш вIашагIйохкарца а хьахулаш йоагIа советски къамашта юкъера гIулакхаш дегIадоаладеча хьаIайна дешаш къестаде йиш хулийта политически механизм. ЛаьрххIа цу дешашка хьежа декхарийла я СССР Лакхехьарча Совета Къамий Совети цун комиссеши.

КПСС динза дардоацаш лерхI, къаман деша хьакъехьара парте хIанзара политика перестройка юкъарча концепце эггара лоархIамегIдола дакъа долга белгалдаккхар, халкъий цхьатарра бокъо хилар а моллагIча къамех бар аьнна, наьха цхьатарра бокъо хилар а дикагIча тайпара вIаши тардара принципаш тIа вай мехкара дерригa халкъаш паргIатта дегIаккхувлилга, царна юкъера доттагIал а вIаши цхьана леладу гIулакхаш а чIоагIдар Iалашдергдола даймехкен дунени опыт теркал а еш.

Ювца могаеш йола ер платформа — партийни комитеташта, советски органашта, Iилман учреждениешта, шеррача общественноста, бе-беча общественни болашта, Iилманхошта хетачун а пресса материалашта а анализ ярах хьахиннар. СССР халкъа депутатий Съезде оттаяь керда идеяш теркальярах хьахиннар да из. КПСС ЦК ихача письмош тIа бе-беча къамех болча советски наха хетар теркалдар а да из.

МАЛАГIА ТIЕХЬАЛЕ КХАЬЧАЙ ВАЙГА

Советски Iаьдала шерашка даьчун боарам а лоархIам а кхетабара, вай болам сенгара дIаболабеннаб дагакхаба деза. Iалаьмате йоккхийча моттигашка, къаьстта а къаман районашка, промышленни производство вIалла яцар, къаман культура бIарчча тIоанаш халкъаш дIатIаккхоачаш дацар. Общественни дегIаахара феодальни а, кхыметтел патриархально-родовой а стаде дар дукха халкъаш. Социальни нийсхо ца хилар кхы а кIоаргдора къаман низ-Iоткъамо.

Октябрьски революци котъяьнначул тIехьагIа Советски Iаьдал доладелар къаман деша хьакъехьара парте кийчъяь социалистически программа кхоачашъе. Цун дог дар В. И. Ленина оттаяь къаман самоопределене а къамьегамхоша интернациональни вIаши цхьана гIулакхаш леладара а хьакъехьара идеяш.

ССР Союз вIашагIйоллилга чакхдоалар ирача политически къовсаме. Мехка къаман-паччахьалкхе хьаяра бе-бе наькъаш лехар. В. И. Ленина карагIдаьнна доккха хIама фуд аьлча, из да цу хана кхераме дар тIа ца эцийта цун вIаштIехьдалар: вешта аьлча, юкъарча де лерхIарашка кхачара къонача советски республикай низаш а таронаш а вIашагIа ца тохийта конфедерацех йола предложени а дерригa дIадаьлча къаман-паччахьалкхен образованеш шоай лоIамагIа хилара геттара никъ бехкаш хинна, бокъонца централизованни йола унитарни паччахьалкхе хьаяра тIаерзаяь йола «автономизаце» проект а чакх ца ялийтар.

Республикаш вIашагIтехар советски федераце кIийлен тIа, цхьан оагIорахьара цо халкъашта таро елар самоопределенех йола бокъо кхоачашъе а шоай паччахьалкхел хьае а, вокх оагIорахьара — низаш кхотадарах, социалистически наькъагIа цхьана дегIаахарах хьайоалача совленех пайда эца.

Дуккхача къамаша юхаметтаоттайир е юххьанца хьайир шоай паччахьалкхел, къаман-территориальни автономе бе-бе формаш: 1922 шерарча Договора а 1924 шерарча СССР Конституце а кIийлен тIа союзни социалистически паччахьалкхе хьаяро йиш хилийтар низаш кхота а даь, мехка индустриализаци е, тIехьайиса йистош дIаяхара а юрт социалистически наькъагIа кердаяккхара, халкъаш экономически дегIаккхувлара, цар материальни Iалашо тоаяра а боарамаш хьанийсде. Хьахилар цаI йола халкъбоахама комплекс. Советски къамий социальни структура дикагIча оагIорахьа хувцаелар. Духовни даькъе къаман самобытность лораяра а дегIайоалаяра а таронаш хьакхеллар. Цунца цхьана чакхъювлар интеграционни процессаш, уж хьахулга Iалашдора экономически эшараш санна де лерхIараши идеалаши цаIаш хиларо а керда социальни общность — советски халкъ хьадарга дугар цо.

Хьалха хинна цабезам а цатешам а боаккхаш-боаккхаш дIабаккхарга дуга, халкъашта юкъе доттагIал хьакхоллара кIийле хилар цу дерригнех. Цун низ а чIоагIал а биззача боараме гучаяьлар Даймехка тIем тIа, советски нах гIайттар дуккхача къамех латтача шоай Даьхен паргIато а кортамукъале а лорае, цхьана эшайир фашизм.

ДIахо дегIаахара даькъе мел дукха вIашдухьаленаш хиннаяле а, леррагIа дIайодар халкъий экономически, социальни, духовни прогресс. Мехка ерригача регионашка хьахилар доккхий производительни низаш. Республикашка хьалкхийра шоай болхлой класс, Iилман-технически а художественни а интеллигенци. Механизаци кооперацей кIийлен тIа хувцаделар юрта сибат. Наьха санна айбелар дерригача советски халкъий дешара боарам. Къулбаседе, СибарегIе, Гаьнара Малхбоале промышленни а юртбоахама а даькъе каэрзаярах, керда индустриальни, Iилман, культурни центраш хьаярах хувцаделар мехка къаман карта. Тахан цхьаккха территори яц бе-бе къамех бола нах цхьана ца бахаш а цар къа ца хьегаш а. Кхыча бесса хилар демографически ситуаци, из белгалйоалар городашка баха нах дукха а дукхагIа хиларца.

Цу кIоарггача хувцамаша кхоачадир кердача реальностташка, хIара къаман общность дIахо дегIайоалаяра эша хьалаш хьакхоллаш санна, къамашта юкъерча гIулакхашта гармонизаци яра а теркальянза яргьяц, уж. Цигара хьадоагIаш да къаман политика овлангара денз кердаяккханза ярг ца хилар.

ХIанз мехка хьалашка нийсъенна къаман дегIаахара а къамашта юкъерча гIулакхий а проблемаш дIаяхача сахьанара хьайоагIаши кIоарга овлаш долаши я. Цу хIаманна дух тIа довланза даргдац, хIаьта социалистически идеалашца а принципашца а тарлуш мел доацачунна чIоагIгIа духьала довла деза.

Къаман политикана пролетарски революце енна импульсаш вай дерригача исторе шерашка дIайовш яц. Цхьабакъда, В. И. Ленин дIаваьнна дукха ха ялалехьа общественни дегIаахара даькъе дIадоладенна юхмаччахьара гIулакхаш чIоагIа Iеткъар къамашта юкъерча отношенешта а.

Геттара централизованни цхьан кепара структураш чIоагIгIа эшаш хиннача административно-командни системас ха дIа ме йода тIа-тIа кIезнгагIа теркалдора къамаш дегIаахара эшараш. Доалаш-доалаш хотдаьлар гIулакх ведомственни, бюрократически - юкъерча хьисапе леладелга. Из Iеткъар дерригнена — производственни низаш дIа-юха нийсдара, мегта проблемашта, образованена а культурана а. Юкъарпаччахьалкхен хьашташ лорадара кеп а увттаеш, республикаш шоай лоIаме хилара доазув увттадора, унитаризмага дигара тенденцега низ болар. 1924 шерарча Конституце тIа Союза а республика а компетенцена оттадаь хинна доазув кIезиг-кIезига доаккхаш, дIадаьккхар, республикай суверенитетах дукхагIча даькъе формальни хIама хилар.

Къаман проблемаш иръяьча цIенхашттарча бахьанех цаI дар дуккхача наха репрессеш яр, шоаш даим даьхача моттигашкара ара а даьха, бIарчча халкъаш кхыча республикашкен, регионашкен Iодахийтар къаьстта а долаш. Из ди тIаьнхаьчар гIалмакхошта, къоарашошта, балкарцашта, нохчашта, гIалгIашта, крымски татарашта, туркашта-месхетинцашта, немцашта, корейцашта, грекашта, курдашта. Даь бахьан а доацаш, националисташ ба яхаш, бехкаш дора, са даккха битацар республикай дукха партийни паччахьалкхен болхлой, къаман интеллигенце викалаш. Личноста культ йолча хана трагически зенаш хилар дерригача халкъашта.

ХХ съезд хинначул тIехьагIа уж решенеш харцахьа лаьрхIаяле а, дIаьхаяле а, нийсдалийта законагIа доаца гIулакхаш массанахьа а цIендаь дIадаханзар. Уж проблемаш йолаш хилар хIанз а Iаткъаш да.

Тахане дийнахьара дукха проблемаш экстенсивно инструально - экономически дегIаахаро ше хьахилийта, цох социальни а экологически а даькъе хьахулараш теркал ца дарах хьахинна я. Къаман догуйланна доккха зе даьд доал дара отраслевой принцип теларо а цунца ювзаеннача ведомственносто а, из бахьанце массаза яхар санна теркал ца деш дутар къаман хьалаш а традицеш а, экологе юхедисараш, территореш комплексно дегIаккхувлара хьашташ. Дуккхача хана республикански, краевой, областной органаша шоаша а промышленни потенциал дегIайоалаяра никъ нийса лостам болаш лелабаьбац.

Къамашта юкъерча гIулакхий хIанзара проблемаш дукхагIча даькъе ювзаенна я реальни общественни процессий боагIаш бола мах ца барца. Къамаш дегIаахараи шоайла вIаши гаргаахараи, шоай лоIаме хила ловш хиларан интеграционни бувзамаш кIоаргдара тIаккхувш хиларан юкъе дерригача дунен тIа йола объективни вIашдухьаленаш хоелар дуккхача къамех латтача вай мехка а. Цунна йоагIача бесса анализ янзар, политике теркалдинзар.

Къаман сакхетам боккхагIа хиларо шийн халкъа исторецара, цун культурни маьхаленашцара, традицешцара безам сомабоакхнар. Цхьабакъда, уж хьашташ кхоачашдара новкъарле йора къамаш сихдаь вIаши гарга дигара хьанъехьарча теоретически установкаша, къаман дош диза а боккъонца а къоастадаь даьннад, яхаш дийцача хабараша, хIаьта по, мадарра аьлча, къамаш бе-бе хилар, духовни вахара башхалонаш хилар доадора.

Укх тIеххьарча итташ шерашка хулача демографически, экономически, социальни профессеша цхьайолча регионашка наьха санна хийцаб даим цига баьхачен миграци ярах цига баха хайшачен наьха дукхала боарам, хIаьта до кхерам тIатессаб къаман самобытность лораяра. Цу тIа баха нах механически алсамбалара кхы а халонаш хулийтар социальни даькъе, из Iаткъар болхлой класса къаман структурана. Дукха бераш дарах баха нах алсамбаьнача вокх регионашка болх бе моттигаш яц. Цу дерригне а къамашта юкъерча гIулакхашка кхохкам оттабора.

Къаман политика ленински принципаш телхаярах зе даьлар мехка дерригача халкъашта, цу даькъе эрсий халкъа а доалаш. Вай ерригача Союзана консолидаци еча хьалхалаьттача, къамий йистош тIехьаюсилга дIадаккхара лоархIамегIдола дакъа юкъедихьача Россе а тахан ира латт дукха социально - экономически, экологически проблемаш, исторически памятникаш кIалхардахарен юхаметтаоттадарен, декхараш, къаман культура маьхаленаш лораяра проблемаш.

Къаман башхало йоагIача бесса теркал ца яр, дукха социальни проблемаш къоаста ца яр чIоагIа Iеткъар къаман сакхетама, цо хьахилийтар эгIазло, хIаьта цох хийла пайда эцар хьал кхохкадара, къаман экстремизмана эшар хьакхоллар цо. Цу дерригне мехка цхьайолча регионашка геттара кхераменча хьал тIа кхоачайир къаман проблемаш, укхаза хьаIайна вIашдухьаленаш дIайолаеннача перестройка процессана духьала яьхар.

Радикальни реформай наькъа тIа яьннача советски обществас хIанз критически мах бу ше яьккхача хана. Декхар сенах латт аьлча, из латт маьхе мел дар лора а деш, нийсхо йолаш мел доацар дIадаккхарах, вай мехка хIара халкъа экономически, политически, духовни вахара керда хьинар чудоссадарах, къамаш паргIатта дегIаккхувлара никъ хьабелларах. ХIаьта цунца цхьана социалистически общества интернациональни цхьоагIо чIоагIъярах, цунга низ болийтарах, дуккхача къамех латта Советски паччахьалкхе чIоагIъярах. Кердача кIийлен тIа къамашта юкъерча гIулакхашта гармонизаци яр — парте къаман политикас керттера де лерхIар.

Цунца дувзаденна малагIаш да къаман политика стратегически декхараш а керттера лостамаш а?

Шийн кхыча керттерча хьисапашта юкъе, социализмо лерхI халкъаш цхьаттара бокъонаш йолаш дахар, царех хIаране йизза таро хила еза шийн лоIаме хулген самобытности, мотт, культура, традицеш лорае. Тахан лоархIамегIдола декхар сенах латт аьлча, из латт къамани интернациональнии маьхаленаш а хьашташ а боаррамагIа вIаши тарделга Iалашду хьаьдда паччахьалкхен, общественни, экономически механизмаш хьаярах.

Из декхар дIакъоастаде йиш яц экономически, социальни, политически отношенешта перестройка ярах. Советски обществана демократизаци яра, халкъа социалистически самоуправлени яра наькъаца мара кхоачашде йиш йолаш дац из. Цу хана къаман политика ер лостамаш да хьалхарча плане доалараш:

— советски федераци эргаьккха тоаяр, из реальни политически а экономически а чулоацамца хьалйинзар;

— къаман автономе ерригa тайпай бокъонаши таронаши шеръяр;

— хIара халкъа цхьатарра бокъонаш ядар, хIара къаман шийн тайпара хьашташ кхоачашдар;

— къаман метташи культураши паргIатта дегIаккхувлара эша хьалаш Iалашдар;

— къаман белгалонех граждански бокъонаш IотеIаерг ца хилара лу гарантеш чIоагIъяр;

— къаман гIулакхий даькъе бу беррига идейно-политически, Iилма - тохкама, кхетам балара болх кердабаккхар;

— къамашта юкъе дIа-юха гIулакхаш леладеча исторически традицеши къаман спецификен вIаши еза хилар чIоагIдар, хIара халкъа экономически духовнии хьашташ теркалдар.

МИШТА ЭРГА А ЙОАККХАРГЬЯ, ТОА А ЕРГЬЯ СОВЕТСКИ ФЕДЕРАЦИ

1985 шера денз вайцига кхоачашъеш я экономикерча, политикерча, общественни вахара кхыча сферашкарча реформай программа. Мохк дегIабара берригача леламо советски федераце радикальни хувцамаш данза даргдоацаш хилара хьакъехьарча вывода га кхоачаду гIулакх.

Вай федераци чIоагIа хилара дола тешал да хIара республика суверенитет йолаш, шийн лоIаме йолаш, юкъара решенеш кийчъеча, тIаэцача дакъалоацаш йола цхьа союзни паччахьалкхе а хулаш советски республикаш биззача лоIамагIа вIашагIкхеташ хилар. Къаьстта чIоагIа лоархIаме я йоагIаш йолча демократически правови гарантешца Iалашъяь йола шийн бокъонца болча лоархIамагIа къаман самоопределене ленински принцип юхаметтаоттаелга дийца йолча СССР халкъа депутатий Съезда позици.

КIал кIийле йоацаш хIама да СССР халкъий самоопределени хинна яц, яхилга чIоагIде гIертилга, из духхьал дIакъастара дIатIадахьа гIертилга, цунца цхьана къаман дош къоастадара из универсальни принцип къий а еш. Советски а дунен а ерригача опыто йоах самоопределени дIакъастара йола бокъо кхоачашъярца ювзаенна алхха цхьан ханнара акт санна лаьрхIа Iе йиш йоацилга. Из — чоалхане, дуккхача планегIа латта къаман сий чIоагIдара, политически а экономически а шийн лоIаме хилар чIоагIдара, мотти культурен дегIайоалаяра процесс я.

ХIанзарча хьалашка из принцип бокъонца хьахоалуш я къаман самобытность меттaлоаттае, суверенитета ерригача таронех пайда эца, ше дегIаахара дешаш шийн лоIамагIа къестаде хIара халкъа бокъо хилар Iалашдеш йолча самоуправлене. Цу цхьан ханна самоопределени яхилга, из да массане юкъара дола декхараш кхоачашдара республикаши къамий образованеши шоай лоIамагIа вIашагIкхетар а.

Къаман самоопределене принцип леррагIа хьал а лоацаш, КПСС гу эггара хьалхарча аргIана дола политически декхар, кердаьяккхача федерацега гIолла, реальни политически экономически чулоацамца из хьал а юзаш, дерригa советски къамаш дуккхача тайпара цар дIадехарашца кхоачам хиллал Iалашделга, вай мехка хьаьяьча халкъбоахама комплексах. Iилмани культурни потенциалах ког гIортолга а еш шийн экономикен культурен лакхъяра царех хIаранега шерра таронаш кхоачаргйолаш. Цу политика советски халкъаш интернациональни Iхотадарга, ССР Союз чIоагIъярга дугаргдолаш.

Советски федерацех Iалаьмате йоккха потенциал йоал, хIаьта биззача боараме цунах пайда эцилга лоархIам болаш а да.

Вай федераци стабильнии из толаме дегIайоагIаши хилара условн — союзни республикайи ше бIарчча хиларга хьежжа ССР Союзен бокъонашта юкъерча оптимальни соотношенех латт. Цунца дувзаденна эггара хьалхарча плане отт царга гIолла вIаши барта а долаш къоастаде йиш йола массехк лоархIаме дош.

Хьалхардар. Советски федераце ларде латта керттера идея хьахьекха я массане а могаяьча формулаца: чIоагIа Союз йоацаш чIоагIа республикаш хургьяц, чIоагIа республикаш йоацаш чIоагIа Союз хургьяц.

Цунга хьежжа хьадда белгальяккха йоагIа Союзен республикайи компетенци а вIаши юкъара декхараш а.

Союза дIатIачIоагIъяь хила еза политически экономически строя лардаш белгальярай дегIайоалараи, мехка оборона а кхерамзле а Iалашъяра, арахьара политика лелаяра, экономика, Iилмани культуран даькъерча юкъарча декхарашта координаци ярай уж кхоачашдарай, сага бокъонаш Iалашъярай лораярай, интеграционни процессех эффективно пайда эцара а вIаши гIо делга вIаштIехьдаккхара а хиланзаяргйоаца полномочеш. Союз иштта хила еза мехка халкъбоахама комплекс динамично а чIоагIгIа а дегIайоалаелга Iалашдара хиланза яргйоаца полномочеш йолаш. ССР Союза полномочей перечень хоадам боллаш хила еза. Цу хана дикагIа да укх тайпара хилча:

— Союзни республикай суверенни социалистически паччахьалкхенний — федераце членийи, цар статусага хьежжа йола ерригa бокъонаш. Цар кара да паччахьалкхени общественнии вахара дерригa дешаш къестаделга, цар шоай лоIамагIа Союзага цо леладергдолаш дIаденнарашкара дIайиккхараш.

— Союзни республика дакъа лоац ССР Союза доалахьа дола дешаш къоастадеча. Цу тайпара дакъа лоацилга Iалашду хIара союзни республика викал ССР Союза органашка вохийташ, хIаьта иштта общесоюзни решенеш кийчъярай тIаэцарай лаьрххIа процедураш увттаеш а.

— ССР Союзо арадоах СССР ерригача территоре тIа цхьатарра низ бола а республикай законодательстве хьадда чIоагIдеш а долча законодательства Лардаши СССР законаши.

— Нагахьа санна союзни закон Союза полномочей доазонал арадоалаш дале, республика бокъо я из дIадаккхара хьакъехьара дош оттаде: иштта дIадаккха доагIа республика компетенце доазонал арадоалаш е ССР Союза Закона духьала дола республикански закон а.

— Союзни республикай Iаьдала лакхерча представительни органаша протест яла а кхоачаш ца еш совцае а йиш я шоай территоре тIа союзни правительства соцамаш, распоряженеш, нагахьа санна союзни республика конституционни бокъонаш цар толхайой.

— Федеративни правови паччахьалкхен доазонашка хила деза ССР Союза Iаьдала органашта, управленешта а республикашта а, хIаьта иштта союзни республикашта а, паччахьалкхен-къамийи къамий-территориальнии образованешта а юкъе хила йиш йола цхьа барт ца хилар къоастадара механизмаш хьаелгеи хоадам боллаш йола процедураш оттаелгеи. Из функци кхоачашъе могаргдар эггара хьалха СССР конституционни надзора Комитета, нагахьа санна эшаш моттиг яле — СССР Лакхехьарча Совета а СССР халкъа депутатий Съезда а.

— Вай федераци эргаьккха тоаяра, союзни автономни республикай бокъонаш шеръяра боккха лоархIам болаш да республикай социально - экономически, культурни, кхыйола башхалонаш, цар исторически чIоагIъенна латта традицеш хьахьокха езаш йола цар конституцеш, хIаьта СССР Конституцена духьала хила йиш а яц уж.

(Нистсдоалар 2-ча оагIо тIа).

ПАЙДАНЕ ВIАШАГIКХЕТАР

Грозне бахача наха дика дагадоагIа из пIаьраска. Цу дийнахьа сеца лаьттар трамвайши троллейбусаши. Фу хиннад юххьанца ховш саг вацар. ТIехьагIа хьахезар — трамвайно-троллейбусни управлене болхлоша забастовка кхайкаяьй аьнна. Цар хержача забастовочни комитето дIа коллектива требованеш дIаелар управлене кулгалхошка. Водителий кхерамзле лорае, социальни гIулакхаш тоаде, балха хьалаш дикагIча оагIорахьа хувца, аьнна дешаш дар цу требованешта юкъе. Хала нах тебе вIаштIехьдаьлар цу хана кулгалхой. Шоай хьашташ кхоачашдергда, аьнна дош делча дIаболабир водителаша болх. ХIаьта фу хувцаденнад цу хана дена? Фу де лаьрхIад ТТУ болхлой гIулакхаш тоадара? Цунах лаьца къамаьл хилар коллектива собране. Цига дакъа лоацаш бар: КПСС Нохч-ГIалгIай обкома хьалхара секретарь Д. Г. Завгаев, секретарь Е. В. Тумсоев, парте Грозненски горкома хьалхара секретарь В. А. Куценко, республика МВД министр П. П. Чернышев.

ТТУ начальника А. Э. Баташова ше къамаьл деш белгалдаьккхар болхлой хьашташ кхоачашдар къоастадеш дола массехк дош. Царна юкъе дар болхлой цIаккхувла ши автобус енна хилар, маршрутни трассашта освещени еш йолга, диспетчерски пункташта телефонизаци е йолаяьлга.

Цхьабакъда, болхлоша даьча хаттарашка хьежача, начальника дийцачох царна кхоачам хийтанзар. Дукха гIалаташ а духхьал зуламаш а да ТТУ кулгалхой балха юкъе. ХIара минута замыкани хила мегаш хий чуухаш латт электрически подстанцеш, хIаьта уж тоае дагадохаш саг вац. Электрически линеш а трамвайни наькъаш а тищденна доландаь цхьа зулам хилар кхерам ба. ХIаьта болхлой бытовой а вахара а хьалаш мел во да дувца а мича деза.

Мел даьча хаттарашта дала цхьа жоп мара дацар Баташова — «вай болх дикагIа хьабой дерригa хургда». Цхьабакъда, болх дикагIа бе безар малав яхача деша уйла е еза. ХIана аьлча, оатхалаш тоъаш ца хиларах ткъаь итт машина латт парке, царца е еза план кхыча машинашца е езаш хул. Из план кхоачаш ца йича алапеш чIоагIа лохлуш доландаь, выходной деношка а болх бу водителаша. Хьагучох, «болх дикагIа бе безар», уж мел эшачунца Iалаш ца беш вола Баташов ше ва, эггара хьалха.

Къаьстта дукха дийцар собране водителаштеи диспетчераштеи городерча хулиганаша, уркаша тIалоаттабеча низах лаьца. Наггахьа бийса дIайодац водителех уж ца леташ. Царна духьал отта низ бац кIалнаьха. Хьагучох, хIанзалца милици а хиннаяц царна новкъостал де дукха тIера.

Чурча гIулакхий министра П. П. Чернышева аьлар, хIанз цу лостамагIа боккха болх дIаболабаь болга. Масала, бийсан диспетчерски пункташка милице дежурстваш хургья, трамваяшкеи троллейбусашкеи форма а йоацаш сотрудникаш леларгба. Водитель З. Остроухова йийна зуламхой лехаш оперативни группа а. Хьагучох, уж малаш ба жоп дала йиш хургья кастта.

Къамаьл даьча Д. Г. Завгаева белгалдаьккхар, коллективе проблемаш дукха яле а, уж, хала къоастае езаш йоацалга. Цу хаькъехьа болх дIабахьа безаш бар управлене кулгалхой. Цхьабакъда, цар хайра хIама деш хиннадац. Цунах вывод ергья обкома бюрос. Коллективо дIа мел дехар кхоачашдара къаьстта тIахьожам хургболга аьлар Завгаева.

Общественни порядок чIоагIъяра милицена новкъостал де деза общественни организацеша. Кагирхошта юкъе лерттIа агитационни болх дIабахьа беза. Из болх парте, тIема, къахьегама ветеранаша, депутаташа дика дIахьоргбар.

Кхачан продукташца ТТУ болхлой Iалашбар производства территоре чу а кхухьаш сом, баьцдаараш, котамаш йохкаргья. Цу хакъехьа бехктокхаме хургба города исполкома болхлой.

Ч. МАНОЛИС.

ХIАНЗАРЧА ХЬАЛАШКАРА ПАРТЕ КЪАМАН ПОЛИТИКА

(Йистедоалар. Долалур 1-ча оагIо тIа).

ШоллагIдар. ХIанзарча хьалашка самоопределенеи суверенитетеи экономически чулоацам хьахьокх республикаш хозрасчетаген самофинансированеген йовларо. Цунга хьежжа:

— Союзни республикаша тIаийду Iалама ресурсех пайда эцара хьакъехьара законаш, цу дешах долча законодательства общесоюзни лардий база тIа, лаьтта, цун недраш, хьунаш, хий, кхыйола Iалама ресурсаш союзни республикай а ССР Союза а доалахьа хилар теркал а деш.

— Рузкъан да хилара а из леладара а дешашта хаьдда йола бокъонаши бехктокхами белгалбар духьа оттаде деза промышленни, транспортни, юртбоахама, торгови, коммунальни, кхыйола предприятеш общественни доалахьен хоадам боллаш долча тайпай кара хилар: общесоюзни, республикански (союзни а автономни а республикай), коммунальни, кооперативни, общественни организацейн къахьегама коллективайн акционерни обществай, кхыйолча боахама товариществайн доалахье. Союзана тIаюс доалахьен отношенешта регулировани яра шинна оагIонна пайдане йола юкъара формаш.

— Союзен республикайн доалахьа хиларга хьежжа предприятеш хила йиш я царца цхьана, союзно-республикански доалахьа йолаш, хIаьта иштта доалахьен вIашагIъийна формаш, цу даькъе кхыча мехкарча капитало дакъалоацаш а. Цу рузкъах пайда эцара, доал дара, леладара йола бокъо, отчуждени ярга кхаччалца, белгалъю договорни ларда тIа. Цу тайпарча ларда тIа регулировани еш хила деза шин е массехк республикана кара йолча доалахьенах пайда эцарен из лелаярен дешаш.

— Боахам лелабара экономически методаши формаши хоржилга республикаша шоай территореш тIа чакхдоаккх шоаш, производствана обобществлени ярен производительни низий структуран реальни боарамга хьежжа, экономически эффективностеи социальни нийсхони принципаш теркал а еш, берригa нах балха юкъе эза хиланза баргбоацилга.

— Общесоюзни рынок дегIаяра доазонашка предприятештеи организацештеи, хIаьта иштта республикашта а юкъера экономически хьалаш белгалдеш хила деза договорни ларда тIа. Республикаша шоай лоIамагIа хьахорж из е вож хозрасчета форма. ДикагIа да союзни республикай специфически башхалонашка хьежжа экономически шийна ловчча тайпара хилара боарамга диллача эргаш йола массехк цу тайпара форма оттаяра таронга хьежача. Цу эргалонашка хьежжа хила еза общесоюзни бюджете отчисленеш ярен вIаши расчеташ ярен характер а формаш а.

— Мехка лелаш хила еза пачхаьалкхен бюджета средстваех эффективно пайда эцара ларда тIа СССР правительствана союзни республикашца цхьана объективни бахьанех цхьаццайола районаш экономически дегIайоалаяр тIехьадусалга дIадаккха лаьрхIа бола никъ дIабахьа а, хIаьта иштта стихийни зуламаш хиннача е экологически катастрофаш хиннача, караерзаянза йола территореш дегIайоалаяра регионашта новкъостал дергдола общесоюзни фонд хьае таро лургйола экономически рычагийн стимулийн система.

— Республикаш экономически шоай лоIаме хилар чIоагIделга, цар халкъбоахама потенциал дегIайоалаелга, вахара хьал тоаделга дIахада йиш йолаш дац специализаци, экономически интеграци кIоаргъяра, цаI йолча рынках хьадоалачох бизза пайда эцара, юкъара Iилман - технически потенциал ебаяра процессах.

— Союзни органий лоархIаме декхар — республикаш шин оагIон а дукхача оагIонний а ларда тIа цхьана оттаяь проекташ кхоачашъяра низаши средстваши вIашагIтоха могаргдолаш, экономически, Iилман - технически, культурни цхьана гIулакхаш леладара межреспубликански комиссеш вIашагIйохкаргйолаш гIо дар.

КхоалагIдар. Республика суверенитетаца айхха бувзам болаш да гражданствах дола дош. Социалистически федерализма принципашка хьежача къоабалде доагIа:

— ХIара союзни республика цун берригача бахархошка дIа а кхоачаш ший гражданство йолаш хилар. Союзни республика гражданин цу цхьан ханна СССР гражданин а ва. Хила йиш йолац дац моллагIча тайпара дале а этнически, динах тешара, гражданех цхьабараш совле йолаши вожаш бокъонаш эшаяьи хилар, е ваха ха дукха е кIезига хилара, хIаьта иштта сага бокъо телхаю кхы хIамаш хилар.

ДиъллагIдар. ССР Союзах дIакхетача хана республикаша центральни органашка леладайта дIаденнад мехка арахьарча политика керттера декхараш кхоачашделга. Цу цхьан ханна царга дусаш да кхыча мехкий пачхаьалкханешцеи дунен халкъашта юкъерча организацешцеи гIулакхаш леладара йола бокъо санна дола дIахада йиш йоаца суверенитетах доалла хIама. Гаргарча хана кхоачашъе йоагIаш я, цунга хьежжа ССР Союзо союзни республикаша беча арахьарча политикаи арахьарча экономикаи балха юкъара порядок оттаяреи юкъара координаци яреи конституционни положени, цар шоай делегацеши массазара викалаши шоаш экономически культурнии бувзамаш лоаттадеча пачхаьалкхенашка ухийталга чу а доагIаш. Республикай доазол арахьара бувзамаш общесоюзни хьашташта духьала долаш хила йиш яц.

ПхелагIдар. Республикаш Союзе вIашагIтохара керттера дарех цаI латт мехка кхерамзле, советски халкъа машаре къахьегам Iалашбарах. Республикаша шоаш кара дакъа юкъе хьу союзни органаша уж декхараш кхоачашдеча. СССР Герзашцара Низаш вIашагIдохк дуккхача къамий ларда тIа; моллагIча къамех бале а берригa гражданаш общесоюзни законашка хьежжа эскаре гIулакх де дезаш ба. Республикански Iаьдалашца барт а болаш союзни органашта тIачIоагIъю республикай территореш тIа оборонни объекташ (аэродромаш, учебни центраш, полигонаш, и. кх. дI.) вIаштIехьъяхарен царех пайда эцарен бокъо.

ЯлхлагIдар. Советски федераци эргаяккхарца дувзаденна кердача тайпара отт СССР политически системе боккха лоархIам болаш йолча общественни организацей статусей балхен дош.

Мехка дIахьош йолча демократизаце процесса хьалашка республикайн Союзен общественни организацешта юкъерча бувзамий формаш хьахоржилга цу организацешка шоашка дайта деза.

Боккха политически лоархIам болаш да из дош партена доагIаш къоастадар. КПСС хьахиннай цхьатарра уйлаш йолча наьха организаци, моллагIча къамех бале а болхлой класса, къахьегамхой хьалхалаттача викалий объединини санна. Духхьал ший интернациональни характер бахьан долаш партена мегад социалистически наькъагIа общество дегIайоалаяра консолидирующи кулгалду низ хинна дIаотта.

КПСС хаьдда харцахьа лоархI моллагIа яле а къаман ограниченность, местничество, корпоративность, ведомственность. Из я а я хург а я составага диллача интернациональни, идейно а организационно а цаI йолаш, демократически централизма принципаш тIа, юкъара Программеи Устави долаш хьаяь. КПСС хьаеча феодализма идеяш принципиально тарлуш яц. Коммунисташ шоай декхар лоархIаш хила беза къаман ларда тIа партийни мугIарашка а, къахьегама коллективашка а, общественни организацешка а юкъе юкъ йоллалга хулийтаргдоацаш, национализмаи шовинизмаи явленешца, эггара хьалха ший къаман среде. Националистическии шовинистическии оамалаши уйлаши тарлуш яц КПСС член хиларца.

Цу цхьан ханна вай федераци реальни политическии экономически чулоацамца хьалйизаро хьалхадоах партийни строительстве керда наькъаш хила дезилга. Республикай компартей йолаш йолча структура доазонашка ший лоIаме хилар чIоагIдарга дига деза гIулакх. Цунна гIо дергда шоашта бакъахьа хеттача тайпара партийни вахара деррига керттера дешаш — организационно - структурни, кадрови, финансови, кхыдараш къестаде. КПСС Программаи Уставеи доазонашка специфически къамана эшараши коммунистий балха хьалаши хьахьокхаш дола шоай политически документаш тIа нийде цаьна бокъо яларо. Къаман фактор теркалъеш хилар, къамани интернациональнии маьхаленаши хьашташи берригача партийни балхах дIакъаста йиш йоаца элемент хинна дIаотта деза. Нийса лархIа доагIа къаман политика дешашта йола КПСС ЦК Комисси вIашагIйоллар. Цу тайпара комиссеш хьае мегаргьяр союзни республикай компартей ЦК-ашка, нагахьа санна эшаш хилча — парте крайкомашка, обкомашка.

ВорхIлагIдар. Советски федераце перестройка яра доазонашка къоастае езаш я РСФСР пачхаьалкхен правови статуса проблемаш.

ХIанзалца хьа цу республике цхьайола доалдара функцеш общесоюзни органаша кхоачашъеш хиннай, из Iаткъаш да республика ший а Союза а хьашташта, цо декхараш вIашагIъэдарга, тIехьатетта йиш йоаца проблемаш ца къоастаеш тIехьаяхарга дут гIулакх.

Бакъахьа да РСФСР-е кхы тIа республикански управлене органаш хьаяра хьакъехьара дош дийцача, административни, экономически, идеологически, культурни, Iилман, кхыяраш чу а лоацаш.

Республикански пачхаьалкхен органаш хьаярца цхьана хьажа деза РСФСР территоре тIа болх беш йолча партийни организацей низашта координаци яра таронга, республика коммунистий балха овлангара дешаш къестадергдолаш ханханахьа КПСС российски конференцеш яра, хIаьта иштта КПСС ЦК структуре РСФСР партийни организацешта юкъарчал доаццаш оперативно кулгал дергдола ЦК Бюро (Секретариат) вIашагIйоллара наькъагIа. Цунна тарарча наькъагIа яха мегаргьяр кхыйола общественни организацеш.

РСФСР — эггара дукхагIа къамаш даха советски республика я, цун состава чуйоагIа 31 автономни образовани. Цунца дувзаденна теркам тIабахийта боагIаш я республике дахача халкъий викалаш дукхагIа юкъебоалабелгеи цар хьашташ теркалделгеи Iалашдараши палата йола РСФСР Лакхехьара Совет вIашагIйоллара дош.

Территоре бустамаша, производства боарамо, бахача наьха дукхало, кхыйолча фактораша хьалхагIе а хьахьокх перспективе РСФСР-е йоккхийча регионашта доал дарга довлар, комплексни дегIайоагIилга Iалашдергдола советски органаш укхаза вIашагIйохкар нийса долга.

БархIлагIдар. МалагIча наькъагIа эргаяккха йиш я советски федераци?

ХIанз оттадеш да 1922 шера СССР вIашагIйоллара хьайъехьарча Договора меттел керда союзни Договор кийчдареи цунна кIал кулгаш яздареи хьакъехьара, хIаьта иштта ССР Союзах йола керда Деклараци кийчъяра хьакъехьара а дош.

Цу тайпара Деклараци лархIа мегаргьяр СССР Конституце органични дакъа санна. Цо таро хулийтаргьяр советски федерализм кердаяккхара де дезараш чIоагIде, дIахо йодача хана отта тарлуш дола дешаш къоастадеча керттера лоархIам бола политически документ цунах хилийта а.

Кердача ДоговорагIа аьлча, советски федеративни пачхаьалкхен Конституци ше да договорни документ, хIана аьлча цу тIа дIаязъяь я Союза а цунна чуйоагIача республикай а керттера бокъонаши вIаши юкъера декхараши. Ховш махиллара, 1922 шерара Договор гуччахьара а да таханалца хьа ший юридически низ болаш а да.

Советски федерализм кердаяккхарай хьалхашка увтта дешаш къоастадарай деш дола гIулакхаш чIоагIде таро луш дола ларде латта политически документ хинна дIаотта тарлора СССР Конституце органичная керда Деклараци.

КПСС, общественностаца цхьана, чIоагIа сагота я Къулбаседера, СибарегIарей Гаьнарча Малхбоалереи кIезигача халкъий хьала. Уж баха территореш, цар вахара хьал, социальни, экологически хьахулар теркал а ца деш, промышленни достамагIа карадерзаду. Уж халкъаш пачхаьалкхено лораде а, царна новкъостал де а деза.

Цу территорей халкъа депутатий Советашта, уж боахама гIулакхашта лаьрхIа карадерзаде, вешта аьлча, промышленни моттигаш, даьгIенаш, Iамарч, бердашта юхера хин акватори, хьу караерзае, халкъаш даха моттигаш меттаоттаяра, лораяра лаьрхIа заповедни зонаш хьае бокъо яла еза. Гаргарча хана даим Къулбаседе, СибарегIа, Гаьнарча Малхбоалехьа дахача халкъий викалий Съезд е еза, хIаьта иштта, берригача боарамашка цар хьашташ теркалдергдолаш Ассоциаци вIашагIйолла еза.

Иштта лорадеш гIулакх леладе, йоакхо е еза мехка дахача кхыдолча кIезигача халкъий а.

та кулгалдеча мехка а хIара республике а дахаш мел долча къамий викалаш хилийта гIерта деза, кхетадеш ма хиллара, наьха гIулакхах кхеташ хилар, цар профессиональни кийчо теркал а еш, шерде деза цар общесоюзни пачхаьалкхени общественнии органашка дакъа лоацилга.

Депутаташа харжа оттабареи харжареи гIулакх альтернативни системага доаккхаш латташ хиларца дувзаденна Iаьдала республикански органашка цу е вокх халкъа викалаш боацаш, е кIезига болаш хила тарлуш доландаь уйла е еза цу гIулакха компенсаци хургйола лаьрххIа механизм хьаяра. Цу тайпара механизм хинна дIаотта тарлора союзни автономнии республикай Лакхехьарча Советашка шоллагIа палаташ вIашагIйохкар е республикашка бахача наьха къамий группай викалий Советаш цу республикай Лакхехьарча Советашка хургйолаш законодательни инициатива бокъо царна дIа а лургйолаш.

КПСС XIX-ча конференце «Къамашта юкъерча гIулакхех» йолча резолюце тIа хьалхадаьккхадар, къамий а къаман отношеней гIулакхех а йола пачхаьалкхен комитет хьаярах дола дош дувцилга СССР Лакхехьарча Совета Къамий Советаца, цун комиссешца цхьана, цу даькъе духьал нийсденна дош сихха къоастадара лаьрхIа СССР Правительства составе лаьрхIа подразделени хилча бакъахьа яр.

КЪАМАН АВТОНОМЕ ЛОАРХIАМИ ПРАВОВИ СТАТУСИ АЙЕ

Советски федераце еча перестройках къоастаде йиш йоаца дакъа а, иштта цхьан ханна, боккха политически лоархIам бола дош а да — автономни республикашка, областашка, округашка бахача наьха законни бокъонаши халкъий хьашташи биззача боараме меттаоттадар.

Къамий самоопределене форме йолча башхалонаша хьахьекхар Союз вIашагIйоллача хана халкъаш социально-экономически даькъе тайп-тайпарча боарамашка дегIаухаш, дукхалга диллача хоалуш белгалонаш хиларах, дерригаш а къаман консолидаци яра этапех чакх ца даларах, шоай пачхаьалкхе хиларах е из хьае кийча хиларах дола вахарера бакъдар.

ХIанз уж башхалонаш дукхагIча даькъе эшаьй. Цхьабакъда, хIанз а автономни образованешка биззача боараме къаман эшараш кхоачашдара, кхоачамболлаш реальни таронаш яц. Цар иштта, союзни, республикански, хIаьта иштта, краевой, областной Iаьдалий ведомственни Iоткъам лов, царна ца доагIа доал де гIерт.

Цунца дувзаденна нийса хургда:

— Автономни республикех, автономни областех, округех йола конституционни а кхыйола законодательни а акташ кердайоахилга сихдича.

— Советски социалистически пачхаьалкхенаш хиларга хьежжа автономни республикай правовой керттера чулоацам теркал а беш, цар компетенци белгтгала шерийча. Цар таро хила еза шоай территоре тIа административно - территориальни деленe. Iалам лорадара, къаман культуреи моттигаш дегIабоалабара, исторически памятникаш лорадара деррига дешаш къестаде.

Автономни республикаш шоай лоIаме хилар, уж хозрасчетага, самофинансированега яхара, цар бюджет вIашагIйоллача союзни а республикански а доалахьа йолча предприятешеи объединенешеи дакъа лацара формаш белгалъяхара наькъаца чIоагIдича.

Автономни республикай Iаьдала органашта ССР Союзеи союзни республикайн управлене органий акташ тIа да эцаш йитара бокъо елча, нагахьа санна, уж Конституце тIа чIоагIъеча СССР, союзни республикай компетенцена духьале еш яле.

— Автономни областий, округий правови статус лакхийча, царна СССР, союзни республикай пачхаьалкхен Iаьдала лакхехьарча органашка законодательни инициатива хила бокъо а луш, хIаьта иштта автономни округий представительство СССР Лакхехьарча Совете хинна ца Iеш, РСФСР Лакхехьарча Совете, халкъа депутатий йоагIийоагIача краевой, областной Советашка хиларах йола положени чIоагIийча а.

Оттадича, автономни округа Iаьдала органашта юкъарчал доаццаш, СССР министерствашца, ведомствашца, союзни республика управлене органашца моллагIа хIама дувца, къоастаде йиш хулга, хIаьта иштта, бокъо юкъейоалайича, халкъа депутатий окружной Совета решени духьал союзни республика Лакхехьарча Совето мара юхаяккха бокъо хургйоацаш. Терхалде, автономни областа е округа территори уж раьза боацаш хувца йиш ца хилар.

— РСФСР автономни областаш, нагахьа санна, цигача бахача наха ловш дале, юкъарчал доацаш, Российски Федераце пачхаьалкхен Iаьдала органий управлене кара хургйолаш дIа-са ялара таронехи порядкахи дола дош дийцача.

— Массаза а Союза чура къаман пачхаьалкхен образованешта юкъера гIулакхаш теркалдаь ца Iеш, республикашкареи регионашкареи къамашта, халкъашта, къаман группашта юкъера гIулакхаш теркалделга.

— Шоай къаман-территориальни образованел арахьа бахача, е СССР иззаморг йоацача, Iаьдала органашка представительство йоацача гражданий къаман традицеш, халкъий къаман традицеш лораяра, культуреи моттиг дегIакхувлара лаьрхIа ерригa бокъонаши хьалаши Iалашдича. ХIанзле Iоаяьча опытах пайда а эцаш дIахокхахьа къаман культурни центраш, обществаш, землячествош хьаяра практика. Уж йоагIаш йолча халкъа депутатий Советаша кулгалдеши цар новкъосталцеи болх бе а цу юкъе шоай викалаш хила а йиш йолаш я.

— Республикай Лакхехьара Советаш, халкъа депутатий краевойн областнойн Советаш раьза хилча шоай къаман - территориальни образованеш йоаца гулденна къамаш дахача моттигашка къаман районаш, юртий а поселкови а Советаш вIашагIйохка йиш я. Цу тайпарча къамий группайн общинайн самоопределенена йола бокъо законодательно дIачIоагIъе еза.

Дукхалга диллача доккха долча шоай территориальни автономи йоацача халкъий гражданий викалашта юкъарасоюзни пачхаьалкхен общественни органаш вIашагIйохкара йола таро теркалйича.

— Къамага диллача кIезига бараш шоаш хьабаьнна моттиг цаI лоархIаш а цхьатарра культура хиларах кхыча пачхаьалкхений гражданашца вIашкаозаш а дола бувзамаш дегIакхувлара лаьрхIа къаман культурни центра, общественни организацешта бокъо лойла советски обществай Союзе гIолла доазол дехьарча мехкашца доттагIали культурни бувзамаши леладеш санна, юкъарчал а доацаш, цу пачхаьалкхенашкара цу тайпарча культурно-просветительни организацешца культурни бувзамаш леладара.

КЪАМАН КУЛЬТУРЕХИ МЕТТЕХИ

Социалистически общество дегIакхувлара хIанзарча ханаца боагIаш болча дикача кердача боарам тIа яккха еза культура даькъера политика, хIаьта, цига къаман а интернациональни а аспекташ вIаши таръяро белггала лоархIам тIаэц.

КПСС-о теркалду къамий культураш шоай белгалонаш, шоаш санна кхы йоаца маьхаленаш йолаш хилар. Цу тайпара белгалонаш лораяр Iалашду моллагIйола дискриминации ца лархIари юкъера доаккхаш долча правови де дезарашца.

Къаман культураш кIезигъяра, ца лархIара йола моллагIа формаш хаьдда харц еш парте ший декхар лоархI СССР дерригача халкъий духовни вахар паргIатта дегIаухилга Iалашдар. Иштта, уж дегIакхувлара формаш царех хIаране хьакъехьа регламентаци а доазув а ца оттадеш суверенно къоастаю. Цу хьисапе хьаде деза мехка масштабашка культураша вIаши бувзамаш леладара интернациональни процессаш дегIаккувлара хьалаш. ХIаьта иштта, культурни вахаре кхыча мехкаша, дерригача адамлено дакъа лоацилга вIаштIехь а доаккхаш.

Къаьстта лоархIам болаш да СССР-е къаман меттай политика дешаш. Цун керттера принципаш хила, а хиннай я а я деррига метташ паргIатта дегIадоагIаши цхьатарра бокъонаш йолаши хилар. Iомабеш бола мотт шоай лоIамагIа хьахаржар. Цунца цхьана хьахул уж дешаш законодательствога хьежжа дIанийсдаь хила дезаш хилар.

Союзни е автономни республикана цIи еннача къаман мотт пачхьалкхен хилар нийса долга цу республикай шоай компетенцегIа хила деза. Пачхаьалкхен мотта статус меттана дискриминаци ярга дугаш хила йиш яц, цун общественнии культурнии функцеш шеръеш, цу гIулакха эшаш дола материально - технически, кадрови, педагогически е кхыдола дешаш къоастадеш, кхыча къамех болча викалаша моттигера мотт Iомабар могадеш а царна гIо деш а из хила еза яхилга да из.

Исторически хьахинна хIама да вай мехка къамашта юкъера гIулакхаш леладара бола мотт а хинна эрсий мотт дIаоттар. Цудухьа массе а оагIорахьара нийса да къамий - эрсийн эрсийкъамани меттала вIаши дIалюха гIулакхаш леладара дика хьалаш хьаде дез яхилга. Дерригача советски халкъашта хьашт долаш хургдар берригача мехка территоре тIа пайда эцаш а республикай пачхаьалкхен метташца цхьана - цхьатарра бокъо хилара ларда тIа лелаш а бола эрсий мотт пачхаьалкхен юкъара бар санна законодательно дIачIоагIбича.

Иштта лоархIаме да эггара коркагIа йола маьхале санна кIезигача халкъий метташ меттаоттадараи дегIадоаладараи пачхаьалкхени общественнии йоакхо Iалашъяр.

Уж деррига дешаш дIаяздe йиш яр дерригача халкъага дувцийтачул тIехьагIа тIаэца йиш йолча СССР халкъий метташ паргIатта дегIадоаладареи цхьатаррарча бокъонех пайда эцареи хьакъехьарча СССР лаьрхIача Закона тIа.

КЪАМАН ДОШИ ГРАЖДАНИЙ БОКЪОНАШИ

Советски халкъаша вIаши леладу гIулакхаш чIоагIденна, цхьан ханна социалистически правови пачхаьалкхе хьалъеча чIоагIа лоархIамерча декхарех да расага а къаманга а хьежжа доацаш, вахаре йизза а леррагIа а гражданий цхьатарра бокъо хиларах йола конституционни принцип чакхъяккхар.

Къаманга хьежжа нах моллагIча тайпара кIезигбе гIортар советски пачхаьалкхен принципашца хила йиш йоаца, цунна духьале еш дола хIама санна лархIа деза.

Советски гражданаш вай мехка моллагIча моттиге шоай цIагIа болаш санна хеташ хила беза, иштта да, ала йиш я, къамашта юкъера гIулакхашта гармонизаци яра хьакъехьа беча балха керттера лерхIар.

Цунца дувзаденна, масала, нийса лерхI:

— «Шоай къаман-территориальни образованел арахьа бахача, из Советски Союза территоре тIа йоацача, СССР гражданий бокъоний гарантех» дола закон тIаэцар. Цу тайпара законаш хила деза союзни а автономни а республикашка.

— Школе наьна мотт хьехара, общественни вахаре цунах пайда эцара, къаман традицеш метталоаттаяреи дегIайоалаяреи, къам дахачара среда лораяра йола бокъо Iалашйича.

— Къаман сий дар а советски саг лархIар а судебно-правови законаца лорадара гаранти елча. Вай правови арсенала юкъедоаладе деза къаман сий доадеши къаман курал кIезигъеши даь моральнии материальнии зе юхаметтаоттадара, хIаьта къамашта юкъе моастагIал хьалхьоадара тIадерзадаь гIулакхаш леладарах — советски законашка хьежжа доагIар дара дола декхар.

— Законаца къаман а шовинистически а дог-уйла йола организацеши группаши дIаса хецаш, царна цу тайпара хIама леладе бокъо ца луш йола условеш белгалъяха еза.

— Къамашта юкъерча гIулакхий ларда тайп-тайпарча бахьанех хьахинна йола конфликташ къаьстта чIоагIа теркам тIабохийташ а эзделца а къоастае езаш я. конституционно-правовой демократически ларда тIа, гласно, цу дешаца хьашт долаш мел барий викалаш дакъа лоацаш а болаш.

Цу позицеш тIара хьадоагIаш хила деза Нагорни Карабаха гонахьарча конфликтаца ювзаенна проблемаш къоастаелга а.

— Деррига кхоачашдар крымски татарий, советски немций, греций, курдий, корейций, турки-месхетинций, иштта кхычар проблемаш къоастаяра лаьрхIа.

Цу тайпара дешаш, цу ситуацена юкъеэза долча дерригача халкъий хьашташ, йолаш йола реальносташ, цу наьха вахаре тIехьагIа хила тарлуш дар теркал а деш къестаде деза.

— Цхьайолча республикашкарчеи регионашкарчеи событеша дизза хьалхашка оттаду наьха кхерамзленна йолча гарантех, цар граждански бокъонаш лелаярах, ший кхоаненна сатийна а бIубенна а хилар метталоаттадарах дола дош.

— Репрессеш, массови депортацеш яьча халкъашта бокъонца политически реабилитаци елга Iалашдеш, цу тайпара хIама кхы цIанкха хургдац, аьнна, гаранташ хьакхоллаш йола законодательни акт эш. Из де деза исторически бакъдолчун духьа, вай нравственни идеалий духьа.

Политически реабилитаци яра йола ЦК Политбюро комисси къаьстта хьажа еза «национал-уклонизме» бехк барца дувзаденначa дешашка, царна боагIа мах бе беза, цу бахьанах политически сий доадаь а репрессированни а болча партийни, советски деятелий цIераш меттаоттае еза.

Советски гражданаша конституционни гаранташи бокъонаши лелаярца цхьана лелае еза кадрови политика а. Iаьдала доалдара, суден прокуратуран органашка, боахамеи социально-культурнии учрежденешта, общественни организацеш-

КЪАМАН ДЕША ИДЕЙНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИ АСПЕКТАХ

Советски федераци дегIайоалаяра, къаман автономе лоархIам айбара, вай мехка дахача дерригача халкъашта хьалхашка латта экономически социальнии проблемаш къоастаяра лоархIам принципиальни хилар белгал а доаккхаш, парте динза даргдоаца хIама лоархI цу даькъера идейно - теоретически болх цIенхаштта дийнбе безилга а хьинарегIа лелабе безилга а.

Октябро хьа а кхелла, Сийлахь - боккхача Даймехка тIем тIа чIоагI а денна дола халкъий доттагIал дуккхача советски наьха цIийх лета гIулакх а хинна дIаэттадар, хIаьта из мехка къамашта юкъера гIулакхаш леттIа дегIаахийтара лоархIамеча тешамах цаI бар. Хилийта йиш йолаш хIама дац, тIехьарча хана общество дIатесса къамашта юкъера кхохкам хьабеш дола ги тIайоагIача хана тIадалийтар, цунга вай берийн берий берийн вахар хIалакдайтар Къонача тIехьенна интернациональнии патриотически кхетам лулга парте, Советий, профсоюзий, къахьегама коллективай, комсомола, дезала, школа керттердарех декхар хинна дIаотта деза.

Интернационалистски сакхетам хьакхоллара балха шоай методаши чулоацами овлангара деш хувца беза. Дукха ха я боккъонца долча вахара гаьна латта, цхьоагIо йолаш я яха докхий къамаьлаш, тешшамеча аргументашца чIоагIъянза лекцеш, беседаш, пресса материалаш болх беш йоаца. ХIаьта укхаза эш начетничество ловргйоаца керда политически уйла. ДIакхетаде деза, интернационализм — къамандар теркал ца дар доацилга, цул совгIа — из да халкъий къаман хьаштий тIа-тIа дукхагIа терко е еза а цунца цхьана дерригача адамлен маьхаленаш лорае еза а яхилга, дерригача дунен тIа тIа-тIа чIоагIагIа низ болаш латта интеграционни тенденцеш теркал е еза а яхилга. Арахьара начделла фуд ца ховш дола хIама санна а доацаш, хIаране дег чура къоабалдаь, кIоаргга кхетадаь хIама санна интернационализм тIаэцар лоархIаме да.

Интернационализма лакха гуманистически маIан сенах латт аьлча, из латт национализмацеи шовинизмацеи из тарлургйоацилгах. ТIеххьарча хана хиннача событеша хьа ма хьоккхара, обществе йолаш я экономически социальнии хьакъехьа нийслуча халонашца спекуляци а еш, мехка цхьайолча регионашка латта хьал шоашта ховшшехьа кхохкадеш, къамашта юкъера конфликташ хьалхьееш йола националистически, шовинистически, экстремистски элементаш, из бахьан долаш байнаб нах, хьахиннаб беженцаш, доккхий материальни зенаш даьд, эттад дагадоацар хьакхолла таро луш дола хьал. Кортош айдаьд эргалоний лозунгаштеи идеяштеи эксплуатаци а еш, шоай кIезигача группа хьашташ дерригача къамий хьашташ да, яхаш хьабоагIача бехктокхам бицбеннача политиканаша, ший тайпарча национал-карьеристаша.

Цу тайпарча гIулакхашта хаьдда духьале е еза. Кортамукъален метта анархии нидаш дари дIаоттийта йиш яц. Вай халкъаш вIашкаозаш йола маьхаленаш йоаяро катастрофа хьахулийтаргьяр. Къахетам бе йиш яц зуламеча наькъа тIа баьннарашта а царна новкъостал дерашта а.

Къаман сакхетам лакхбараи национализманеи юкъе уж къоастаеш йола хаьдда белгало хила еза. Национализмана духьала латташ лоархIаме да законагIа дола къаман характеро дIадехараши дагардараши чIоагIгIа теркалдар.

Къамашта юкъерча гIулакхашка кердача тайпара кхетабе боагIа дина лоархIам, цун моттиг, къамий сакхетама цо еш йола влияни. ВIалла хила йиш йолаш дац дина ларда тIа гIолла нах вIашдухьала лоаттабелга, къамашта юкъе довнаш хьеделга хIаьта а.

Эггара хьалха эшар да къамашта юкъерча гIулакхашка ира коллизеш хьахилара бахьанаш довзийташ, СССР къамашта юкъера отношенеш дегIаахара реальни процессаш йовзийташ цIена, деррига а бакъдар дувцилга. ХIаьта укхаза «кIай тIадамаш» юхедита йиш яц. Из деррига а эш вIаши юкъера тешами дIахьа кхеташ хилари чIоагIдара. ТIаккха къовсамаши цатешами болча моттигашка, коллективни кIийлен тIа бакъдар лахара низаш кходе дезац.

Парте къаман политика чакхъяккхара къаьстта лоархIам болаш я массови информаце средстваш. Укхазара дIадолалу — радион, телевиденен, центральнии моттигерчеи кепайоазоне болх беча коммунистий бехктокхам тIа-тIа айлулга. Духхьал хIара халкъа къаман дог-уйлаш кIоаргга лоархIаш хиларои цу ханна, чакхъювлача событешта хоадамболлаш йола принципиальности нийсхои хиларои мара новкъостал дергдац хьахула вIашдухьаленаш дIаяха, кортош теде.

КПСС къаман политика дIадех мехкара къамаши къамашта юкъера гIулакхаши дегIадоаладара объективни процессашта комплексни теоретически этносоциологически тохкамаш делга кердача тайпара вIаштIехьдоаккхилга, теории практикеи догматизмах а стереотипех а мукъайоаккхилга, къаман дош къоастадара дунен опытах пайда эцилга, Iилман ларда тIа латта рекомендацеш кийчъелга. Из дара шеръе еза Iилма-тохкамеи информационнии база; къоастаде деза къамашта юкъерча гIулакхий Iилма-тохкама институт вIашагIйоллара а цу порядкагIа дола кхы гIулакхаш дара а дош.

Д у н е н а вай а йолча опыто хьахьокх къаман дош масе хана хаьддаисторически чулоацам болаш долга. Из къоастадара вахаре нийслуча ерригача моттигашта пайдане хургйола, мехка ерригача регионашта, социалистически дегIаахара ерригача этапашта цхьатарра хургйола рецепташ яц е хила йиш а яц. Къаман политика — из цахаддаш беш бола лехам, къамашта юкъера гIулакхаш леладара даькъе хьахулача проблемай ханнахьа йоакхо е хар, къовсамий моттигаш къестаяра эффективни механизмаш хьалехар, вахаре нийслуча процессай реальни диалектика лархIар.

* * *

Иштта я къаман политика эргаяккхара, СССР къамашта юкъера отношенеш дегIайоалаяра дешаех йола КПСС предложенеш. Уж халкъа депутатий Съездои СССР Лакхехьарча Советои ювцаро, цу политически кIийлен тIа эшаш йола законодательни акташ тIаэцаро Советски федеративни пачхаьалкхенна керда дикал лургъя, СССР деррига а халкъаш кортамукъале а йолаш дегIаахийтара, царна юкъе доттагIал, вIаши гIо дар, цхьана гIулакхаш леладелга чIоагIдара хьалаш хьадергда.

Бригада толамаш

Вай республика юртарча боахамашка шерра пайда яйбеш я Грознерча аьшкбетонни конструкцеш еча заводо продукци. Цо ара мел хеда продукци. Цо ара мел хеда аьшкбетонни плицаш йола аьшкбетонни плиташ, лоамеш, колоннаш дукхагӀча даькъе царна хьежаеш я.

Заводе эггара дикагӀчарех лоархӀаш я Салавди Баймурадович Хайдаев керте латта электросварщикий бригада. Бетта-бетта доккхий толамаш а доахаш массехк шера хьайоагӀаш я из болхлой коллектив. 105—110 процент план кхоачаш ца еш саг вац цунне юкъе, лакха я арахецача продукце дикал.

Бригада къахьегаш йолча цехе дӀачуваьлча эггара хьалха зийра аз укхазара лостам а цӀено а. ХӀара оатхал, приспособлени ше хила еззача моттиге уллар. Гуш дар, болхлоша цу деша йоккха терко еш йолга.

Эггара хьалха бригадира Хайдаева тӀеваьхар со. Ала деза, дуккхаза белгал а ваьха, медалаши орденаши йолаш, республике цӀихеза саг из волга. Бригада дика толамаш дахар фу бахьан да, хьаьттача, цо аьлар:

— БархӀ шу да со укх коллектива кулгалдеш вола. Цхьабакъда, хьалха иштта дика дацар тха гӀулакхаш. Уж тоаделар тхо бригадни подрядагӀа къахьега доладелча. ХӀана аьлча, хӀанз хӀара болхлочоа дика хов, ше даьккхар мара шийна хургдоацилга.

ЧӀоагӀа теркам тӀабохийт бригаде балха дисциплина чӀоагӀъяра, брак ца хилийтара. Цхьан болхлочунгара даьнна гӀалат ерригача бригада Ӏатткъаш доландаь, цу дешашта дика тӀахьожам лоаттабу коллективо. Цудухьа, дукха ха я бригадера прогулаш, кхыдола кхоачамбоацараш дӀадаьха.

Дукхача хана денз укх заводе болх беш ва къахьегама ветеран Виктор Степанович Шустенко.

— Тха бригаде, сога хаьттача, эггара дикагӀдар да болхлошта юкъе барт-цхьоагӀо хилар. Опыт йола болхлой, кагирхой, массехк къаман нах цхьана, шоайла Ӏимерза а болаш, къахьегаш ба тха цехе.

Ала деза, Виктор Степановича шийна говзал дӀаенна болхлой дукха болга. Доккха баркал оал цунна хӀанз дика специалисташ ба аьнна лоархӀача Суликов Александра, Хабиров Сулеймана.

Номер 13 йола профессионально-технически училище дийша а ваьнна укх бригаде электросварщикалла балха эттар Гаймерзаев Саламбек. Юххьанца атта дацар уллув къахьегача говзанчашца нийсвалла, тоъацар опыт. Цхьабакъда, гӀо дир новкъосташа, шоай опыт хьийхар наставникаша В. Кривошеева, С. Хайдаева. ХӀанз царна нийсса дӀа а этта болх беш ва Саламбек.

— Се училище волча хана, укх заводе практиках хилар со, — дувц цо. — Цу хана яйзар сона ер бригада, се дийша ваьлча укхаза балха хьожаве дийхар аз. Дехка а ваьннавац, хӀана аьлча, гонахьа тешшаме новкъостий хилар геттара лоархӀаме да.

115—120 процент план кхоачашъеш ба бригада цхьаболa болхлой. Цу хьалхалаттарех цаӀ ва Лебедев Николай. Хана воккхе веца а, цун хьинаре къахьегамга хьежжа сий ду Лебедева коллективе. ТӀехдика къахьегаш хиларал совгӀа дукха общественни гӀулакхаш а леладу цо.

Дика лоархӀ завода кулгалхоша электросварщикий бригада, завода парторго Тарамов Хусейн Хасаевича йоах:

— Ерригача завода болхлошта масала боалабе йиш йолаш ба цу бригада болх. Тоъал материалаш йацаш, балха хьалаш дика доацаш доккхий толамаш даха вӀаштӀехьдоал цу бригада. Цигара цхьан саго прогул яь е малар менна е кхыча тайпара дисциплина толхаяь а дагадагӀац сона. Цудухьа доккха сий ду цу бригада болхлой коллективе.

М. АЛАДИНОВ.

БОЛХЛОЙ ДАГАРА Я

Халкъа боахамерча хӀара къахьегама коллективе шортта болаш ба кагирхой хьехамчаш. Цар сийду массане а. Цхьа бахьан доацаш дац из а. Уж ба къона болхлой кийчбеш, царна шоаш каралаьца професси езайолийташ, духхьашха шоай къахьегама никъ дӀаболабаь бола нах нийсача новкъа боаха башха-дика производственникаш. Цар дукха кхетама болх бу къоначарна юкъе. Шоай опыт, дикагӀйола балха методаш дог раьза долаш, камаьрша дӀайовзийт царна. Хадданза социалистически яхье хьалха латтача цар, иштта къахьега Ӏомабу керда балха баьхка къона производственникаш. Кагирхой хьехамчаша иштта Ӏомабу уж нахаца товш, Ӏинмерза хила, эхь-эздел долаш гӀулакхаца хила, доагӀаш дар шоай новкъосташкара хьадеха. Цул совгӀа, производства дай шоаш хилара йола уйлаш чуйоссаю цар къонача болхлошта.

Уж санна бараш бӀаьш ба «Силуэт» яхача Нохч-ГӀалгӀай текстильно - галантерейни производственни объединене. Цар цӀераш йоахача хана объединене генеральни директора Дошукаев Мувса Хусаиновича эггара хьалхарчарца цӀи яьккхар хӀамаш тегача мотористка Ужахова Османа Раисай. Тха объединене шийл дикагӀа лоархӀаш кхы йоаца производственница, кагирхой хьехамча я Раиса, аьле лоацца характеристика лу цунна объединене кулгалхочо.

Хадданза социалистически яхье хьалха а латташ, башха-дика производственни толамаш доахаш, доагӀаш дар шии новкъосташкара хьадехаш, дукххача шерашка ше Ӏоаяь опыт дог раьза долаш новкъосташта дӀалуш я тха хьехамча, яхаш ювц из трикотажни цехерча дукххача болхлоша а. Иштта йола юкъерча дегӀара, хан чу енна, хоза безаме елаенна юхь йола гӀалгӀай кхалсаг ца йовзаш а цун сий ца деш а нагахьа болхло яц укхаза. Каст-каста го йиш я из къонача болхлошца беседа еш, царна хьехам луш, цар каралаьцача балха къайленаш кӀоаргагӀа йовзийтара царна хьехар деш. ХӀаьта уж а шоай аргӀагӀа цунца хадданза дагабувлаш хул. Царна эшаш дола новкъостал деш, ца ховш дар дӀахьехаш, балха тӀа гӀалат ваьннар нийсача новкъа воаккхаш дукха къахьег Раисас.

Иштта цо хьехам луш, балхах кхетабеш хьалкхебаь говзанчаш итташ ба укхаза.

— Со объединене къахьегаш йолча ткъаь шера аз кийчбаь болхлой дӀалаьрхӀача цар цӀераш яьха а яргьяцар со, — аьлар Османа Раисас. Ше кийчбаь хӀамаш тега мотористкаш башха-дика производственникаш я хинна дӀаоттарах, царех чӀоагӀа доккхал деш я из. Боча а хеташ, царех цхьаболчар цӀераш йоах Раисас. Уж ба Якумова Шукран, Бакаева Хьади, Якумова Кхокха, кхы дукхха бараш а. Массаза а шоай декхараш цӀенен диззан кхоачашдеш, яхье даим хьалха латташ, шоаш хьадеш дола барзкъаш дикен тӀехдикен мара ца хулийташ ба уж. Шоай нормаш 110 процентал чухьнахьа кхоачашъяь цхьа ди дӀадахнийтац цар. ХӀаьта цар тийга барзкъаш цхьаккха тайпа даккха гӀалат долаш хилац. Цудухьа балха тӀа эггара лакхагӀйола йиълагӀа разряд а енна, къахьегаш ба Раисай ученицаш хинна хӀамаш тега мотористкаш.

Ткъаь шийтта шу дизад хӀамаш тегарий професссех Ужахова Раисас болх бу. Объединене балха йоагӀача хана цу профессех къахьийга шийтта шу стаж а йолаш яр из. Цун къахьегама книжка тӀа даьча йоазошка хьежача, вӀалла а шеко йоацаш балха дӀайийцар Раиса объединене кулгалхоша. Из тамаш а яцар, хӀана аьлча, цун баркал яхаш, ахчан премеш, кхыдола совгӀаташ тӀелаш даь йоазош дукха дар цу тӀа. Из къахьегаш йола шоллагӀа бригада трикотажни цехе дикагӀа лоархӀачарех я. Шоай цехе меттел ерригача объединене а дӀадоладеча кердачун инициатор а хиле дӀаоттачарех я цун коллектив. Царна юкъе а шийна карагӀдувлача дикача гӀулакхашца даим белгалъювлаш я Ужахова Раиса.

ХӀанзчул итт шу хьалха бригадни подрядагӀа болх бе йолаелар шоллагӀча бригада коллектив. Кердача методагӀа къахьегар чӀоагӀа пайдане хиларах болхлой дӀакхетабеш дукха къахьийгар кагирхой хьехамча Ужахова Раисас. Долче, дукха юкъ яланзар дӀадоладаь керда гӀулакх беркате хилар царна массанена а гучадала. Бухсоцаш балха тӀа хьахинначох мара нйдацар хӀамаш тегараша алапи. ХӀаьта цар нийеш йола ахчан премни а хӀаране къахьегаме лоацача даькъе коэффициентага хьежжа яр. Цудухьа хӀаравар ше-ше балха тӀа гӀалат валар, шии бехкагӀа хьовзам хилар кхерар. Цудухьа дикка лакхвелар бригада коллектива къахьегама овсарле, хьаеча продукце дикал, чӀоагӀъелар къахьегамен производственнии дисциплина. ЦӀенденна дӀадаьлар брак елга, прогулаш яр. Цу дерригача дикача гӀулакхий инициатор а хинна дӀаэттай Раиса.

Цехерча ерригача хӀамаш тегача машинаш тӀа шаьрра болх бе ховчарех я къахьегама ветеран. Иштта тӀехдика хов цунна ерригa операцеш. Цудухьа цехе болх беча наха тха профессионал аьле мара цӀи яккхац цун. Хьаьнала, хьинаре къахьегаш яр шии йиша, дикагӀйола неша, тешаме новкъост лоархӀ цо. Цхьабакъда, балха тӀа аьттув лехарашца, къахьегамен производственнии дисциплина тӀелхаерашца машар болаш яц из.

ХӀамаш тега мотористка а йолаш, ткъаь шийтта шера Ужахова Раисас балха тӀа Ӏоаяь опыт йоккха я. Цхьабакъда, хӀаьта а дерригa а сона ховш да, яхаш куралн сонтали ечарех яц из. Цхьа бахьан ше шек йолаш дар, эхь ца хеташ, увза ца луш хьаккхашта хоатт цо цеха коллективе башха-дика производственникаш лоархӀаш болча хӀамаш тегача мотористкашка. Уж санна бараш шортта ба укхаза. Царех ба хӀамаш тега мотористкаш, Дук Нина, Аракелян Ольга, ИнгашевгӀар Шарипати Маймути, Плиева Зарема, Кизимова Люба, кхы дукхха бараш. Хьинаре къя а хьегаш, башха-дика толамаш доахаш хиларца шоай сий меттел цеха ерригача коллектива сий а лакха лоаттадеш хьабоагӀача царех доккхал ду Раисас.

Трикотажни цехе болх беш йолча йиъ бригадо хадданза социалистически яхь лелаю шоайла. Царна юкъера яхь кхетамца вӀаштӀехьаяккхара, хӀамаш тегарий болх тӀа-тӀа тоабара дукха къахьег Ужаховас а, объединене профкома, профсоюза цехкома, халкъа тӀахьожама кертерча группа член ше хиларах тарра. Яхье баьннараша даьхача толамий хан-ханнахьа итогаш ейт цо. Болх боагӀача боарамагӀа дӀа ца бохийташ дола кхоачамбоацараш, нийслу халонаш дӀаяхийтара оарцагӀбоах болхлой, бригадираш, иштта кулгалхой. Цудухьа цхьаккха бригада яц цехе паччахьалкхен плани тӀайийца декхараш толамца кхоачаш ца деш. ХӀаьта Османа Раиса юкъейоагӀача шоллагӀча бригада коллективо хӀара бетта задани 105—110 процент кхоачашъю.

Из къахьега йолаелча денз нагахьа шу дӀадахадац цо юкъарча балха тӀа хьинаре дакъа ца лоацаш. Шозза вӀаштта хержа хиннай из Грозненски горсовета депутаталла, Ленински халкъа суда заседателалла, яйгача промышленноста болхлой профсоюза обкома членалла. Юкъарча балха тӀа шийна тӀадехна декхараш даим цӀена кхоачашдеш хиларах белгалъювлаш хьайоагӀа Османа Раиса.

Цудухьа цунна балха тӀа карагӀдийнна дика гӀулакхаш белгала а доахаш, Раисайна тийнна совгӀаташ дукха да. Цун навкха тӀа лелаш я «За трудовую доблесть», Ленински юбилейни, «Къахьегама ветеран», «За освоение целины» яха медалаш, «Социалистически яхье котъяьннар» яха массехк сийлен Знак. Цу совгӀаташа къаьгта хьахьокх Ужахова Раисай къахьегама никъ бӀаьхен сийдолаши хилар.

Б. КОСТОЕВ.

Пленумо яйта уйлаш

Вай низ— доттагӀалца

Советски Союза республикай цхьоаленах, советски къамий доттагӀаленах лаьца дукха дийцад, хӀанз дувцаш а да. Эрна доадаьча каьхата эзараш тоннаш гулде йиш яр цох Башлоам хиллалца хинна ца Ӏеш. ХӀаьта долча бесса дийцача? Азербайджане, Армене, Молдаве, Гуржашкахьа, Прибалтийски республикаша, Узбекистане, Казахстане къаман дешаш малагӀча хьале да дика зувш да вай...

Укх тӀеххьарча хана вай дӀаӀемад юкъарча дешашка: сталинизм, рашидовщина, алиевщина. Хьожаргда вай Советски Союза картага. Уж берригаш: КунаевгӀар, РашидовгӀар, кхыбараш, — КПСС Генеральни секретарь хиннача Л. И. Брежнева гонахьа дукха гаьна йоацача, сеца лаьттача хана хьийза гӀоз ба. Сона хетарах, хӀанз перестройкана духьале еш дола къамашта юкъера цатоамаш вай мехка этта экономически хьал кхы а чӀоагӀагӀа кӀоаргдеш, новкъарле еш, сеца лаьттача ханара вайна йиса тӀехьале я. Къайла дахьа мича деза, къамашта юкъера цатоамаш геттара кӀоаргденнача республикашка перестройка йолаеннача хана денз общества, экономикана кулгалдеча дукха хӀама хувцаденна доацилга. Юххера а хаттар отта тарлу: иштта этта хьал хьанна пайдане да?

Цунца дувзаденна ала ловр сона укх деношка газеташка кепатеха, геттара лоархӀаме долча документах лаьца — хӀанзарча ханарча хьалашка парте къаман политиках. Эггара хьалхарча даькъе цу исторически документо хьахьокх вай общество дӀахьалхашка югаргйола КПСС санна, боккъонца, кхетамен реальнии альтернативни кхы низ боацилга.

...Дукха ха йоаццаш тхо долча, Ермоловски дахчан хӀамаш еча комбинате, хилар йийла партийни собрани. Цига дийцар СССР гражданашка къаман дешашца дувзаденна М. С. Горбачева даьча кхайкаралахи хӀанзарча, ханарча хьалашка парте къаман политикахи лаьца. Коммунисташта а парте боацараашта а хетар цаӀ дар — советски къамий цхьоагӀо шовинистический националистически элементашка йохаяйта йиш йоацилга.

— Вай низ — къамашта юкъерча доттагӀалца ба! — из керттера уйла яр собраненга доакъошхоша коллективе дӀайихьар.

Ермоловски ДОКе болх беш ба дукххача къамий викалаш. ХӀаьта къамашта юкъера юкъ-моттигах лаьца дола дош хӀара болхлочунга сагото яйташ да. Къаман дош, озабезам а боацаш, къоастадарах тийша ба наьха сатем, паргӀато, вай паччахьалкхен цхьоагӀо. Укх тӀеххьарча хана вай мехка цхьаццайолча регионашка гучадоалаш дола цатоамаши вӀашдухьаленаши моральни а, экономически а зенаш ду.

Советски наха цу тайпарча явленеех хьахулачох цӀенхаштта уйла е еза аьнна хет сона. Из гӀулакх кхы дӀахо а цу тайпарча хьале хургдале, вай мохк геттара халача хьале оттаргба. Цхьаккха тайпара бехктокхам боацаш йолча лозунгаша, наха юкъе политически даькъе цӀур болларо, къаман хьашташ хьалхадоахаш, цхьацца цатоамашка догдахаро доккхача хатарга кхоачадергда вай.

Аз дакхе маааллара, тха комбинате къахьегаш ба дукххача къамий викалаш — нохчий, гӀалгӀай, эрсий, украинцаш, дагестанцаш, гӀумкий, татараш. Цхьа дезал санна барттайна дах тхо. ХӀаьта, къувса хӀама дац тха. Къамий изоляцена, къамашта юкъера цатоамашка тӀахьехаш долча кхайкаралашта тха коллективо доаггӀаш дола жоп лургдолга тийша ва со. МоллагӀча паччахьалкхен низ мехка дахаш долча къамий доттагӀаленехи барт-цхьоагӀонехи латт.

Цу хакъехьа дийцар коммуниста Кемеровски Новосибирски дахчан хӀамаш еш йолча комбинаташка болх баьча инженера З. Термулаевси, вай мехка дуккхача регионашка болх беш хиннача слесара Л. Хакимовси.

Цу хьакъехьа ши-кхо дош ала лов сона. Из документ геттара лоархӀамен принципиальнии дале а, сона хетачох, цу документа тӀа цхьаццайола положенеш харцахьа кхетае тарлуш я, тӀехьагӀа, къамех лаьца дола Закон тӀаийцачул тӀехьагӀа, чиновникаштеи бюрократаштеи дешаш къоаста ца деш дита таро лургья цар.

Масала, малагӀа маӀан долаш я ер абзац: **Автономни республикай боккъонаш массеча паччахьалкхен, боахама, культурни даькъерча областашка шеръе, уж боккъонаш доагӀ-доагӀача законашка дӀачӀоагӀ а еш.**

Вай республика автономни яр 1944 шера а, правительства керте латташ болча зуламхоша бӀарчча къамаш шоай мехкагӀа а доахаш, Ӏодахьийтача хана а, царна юкъе бар нохчий а гӀалгӀай а... НийсагӀа дацар-теш автономни республикашта союзни республикай статус а енна, законагӀа цар боккъонаш дӀачӀоагӀйинча? Цунца вай мехка вахаре мел йолча сферашка цхьатарра боккъонаш а йолаш дакъа лаца таро хургьяр цар.

«...обществе йолаш я националистически элементаш, цар пайда эц экономически социальнии белгалонаш йолча халонех, ховшшехьа кӀоаргъю мехка цхьаццайолча регионашкара ситуаце, къамашта юкъе цӀур бехкаш, кхы тӀа а кӀоаргду цигара хьалаш, цу гӀулакхо нах хьалакбеча оттабир, нах шоаш массаза баьхача мехкара а баьха, кхыча мехкашка баха безача хьале оттабир, доккхий материальни зенаш дир.

Сона хетачох, националистически шовинистически группашеи организацешеи цӀенъяь дӀайоахаргйола Закон сихагӀа тӀаэца деза. Хоза дувцарах хӀама хулаш доацилга тийшад тхо Прибалтийски республикай, кхыча регионий масалга хьежача. Цудухьа, цу даькъе эшаш да харцо ювцаргйоаца, цӀенхаштта Закон.

Р. ЭЗЕРХАНОВ,
Ермоловски ДОКа парткома секретарь.

Боккъонаш союзничар санна йолаш

Со лакхача лоамашка, Азербайджане, Шимахински районерча Кировка яхача юрта яьй. Азербайджанцаш цу юртах Нагар-Хана аьле, цӀи йоаккхар. Таржам дича — лоамашкара цӀа - яхалга да из.

Нохч - ГӀалгӀайчен лоамаши цун Ӏалами геттара тара хет сона са зӀамигача даьхенна. Цудухьа, ер мохк геттара безаш я со. Нохч-ГӀалгӀайче со кхаьча ткъо шу совгӀа да. Бераштa хьехаш я со цу хана денз.

Тха школе дуккхача къамаех дола бераш да. Нохчий, гӀалгӀай, эрсий, эрмалой, гуржий, азербайджанцаш — вешта аьлча, Грозне мел дахача къамех бола викалаш ба-кх уж.

Геттара бакъахьа да аьнна хет сона укх вай замалахьа моллагӀа дола къамаьл, къайленаш йоацаш, дувца йиш йолаш. Иштта бакъахьа да къаьстта национальни дешаш берашка а долча тайпара дувца йиш хилар. Бераша дерригa бакъахьа кхетаду. Вешта аьлча, укх дунен тӀа эггара бонкхагӀа бола интернационалисташ бераш да-кх. ЦаӀ-цхьанена новкъостал деш ба уж дешара, къахьегама, сакъердама юкъе. Бе-башха а хетац берашта саг моллагӀча къамах ва яха дош. Дика дар-кх цу тайпара уйлаш йолаш уж хьалкхувре. Ловра уж харцахьарча наха духьала латта ховш хьалкхер.

Вешта, из гӀулакх боккхагӀчарна тӀадуж. Бакъда, вай-м цхьайолча хана теркал ца деш дут гонахьа бераш долга.

ЭгӀазваха е дорхвенна волаш, автобуса чу, тика тӀа, ара, цӀагӀа, цхьайолча хана кхыча къамех болча нахах харц дош оал саго. Юххера а цу тайпарча къамаьлех фу хула ховш ма дий вай. Тоъаргда Армени, Азербайджан, Гурждече дагаехача. Доаржадалийта йиш йолчарех дац уж масалаш.

Вай республике а массехк дош айдаьд наха. Уж меттаца, традицешца, оамалашца, динца дувзаденна да.

Вай дерригаш а декхарийла да партеси Советски паччахьалкхен кулгалхошен яхача дешашка ладувгӀа. Цар тӀахьех вай сабаре, цаӀцхьанегӀа кхеташ хилара. Иштта мара кхоасталургдац вайна чоалхане, къоастадаза дита йиш йоаца дешаш.

Тхо, педагогаш, дукхача хана денз хьежаш дар къамий гӀулакхашца ювзаенна йолча КПСС ЦК Пленумага.

С. ШАКУРОВА,
педагог, КПСС член,
Грозный.

Къоанала сий деш

Къоанал... Бера санна теркам эшаш, сий де дезаш ха я къоанал. Вай общества хьаькъала, опыта, хьехама хьаст ба из. Хоза хет къахьегама а тӀема а совгӀаташа — орденаши медалаши кхаьла накха болаш боккхий нах бӀаргабайча, цар оала дош хезача, дика хет хьайца балха уж уллув хилча а. Цар сий ду Ӏаьдало а наха а. Дукха теркам тӀабахийтар царна СССР халкъа депутатий съездо а. Цар пенсионни хьал тоадара, пенси айдара хетадаь депутаташа даь къамаьлаша шии тайпара дог лазаш, уж дагабоахкаш хиларах дар.

ХӀара районе, городе цар социальни хьашташ кхоачашдеш я социальни Ӏалашон органаш, вешта аьлча, собесаш. Назрановски районе а я из.

КӀеззиг - дукха цун истори ца дийцача кхетаде хала да тахан цун балха а вахаре а хинна эргалонаш гучаяха, наха уж дӀайовзийта. ДагадоагӀа, сона 50—60 шерашка: «Райсобес мичахьа чуюлларгья вай?», — аьнна, хаьттача, райисполкомерча болхлоша аьннар: «Кхий лаха деза-кх цхьаннахьара», — аьнна. Леха а лехар цунна кхийна хьисапе йола фусамаш цаӀ Ӏохарццашехьа, шоллагӀдар а лахе цига райсобеса хӀамаш дӀачухьора. Сона сайна дагадоагӀаш 4—5-зза фусамаш хийцар цо цу хана. Цу тайпара йолча помещеней коридорашка дӀачубаьннача пенсионераштa дукха хӀама гацар — сов баьде хиларах. Кабинете дӀачуваьлча Ӏоха моттиг а хилацар.

— ХӀанз-мукъа дӀаяьннай из «боадол», къел? — хетт аз райсобеса заведующега Цороев Исраила Мувсайга.

— Яьннай, — йоах, дукха ха йоаццаш шоашта еннача кердача фусама сийрдача, паргӀатерча кабинете ваг1ача заведующес. — ХӀанз шортта моттиг я укхаза болх беча тхона а хьажача хьаьшашта а, ӀохагӀатта а салаӀа а.

Хьалха Паччахьалкхен банк чухинна доккха, паргӀата, дика цӀа да царна хӀанз деннар. Хала хьувзар собесовцаш пенсионераш вӀашагӀтоха, царца дагабовла, безаш хилча кхычахьара помещени лехаш. ХӀанз из проблема дӀаяьннай.

— Болх тоабара а нахаца дукха бувзам лоаттабара а даьд оаш, фу деш да? — хетт аз М. Цороевга.

— Укх тӀеххьарча хана хинна эргалонаш хиннаяц укхаза. СибарегӀара вай цӀадаьхкача хана денз, — аьлар цо. — ХӀанзалца дукхагӀча даькъе пенсионераш тхо долча хьаухар, шоашта моге а ца моге а. ХӀанз тхо тхоаш хул уж болча, къаьстта а тӀемеи къахьегамен ветеранаш болчеи, инвалидаш а къоанала кӀалбисараш а болчеи. Райсобеса историчухь духхьашха автомашина хургйолаш гӀулакх вӀаштӀехьдаьккхад оаха. Цул совгӀа, йоккхагӀа йолча шин юрта — СурхотӀеи ТӀой-Юртеи собеса филиалаш хьаеллаш а да тхо, пенсионераш вӀалла райцентре хьааха безаргбоацаш. Дуккхача пенсионераштa, къаьстта тӀемеи къахьегамен ветеранашта тайп-тайпарча санаторешка дарба де путевкаш а тел оаха. Цхьан дешаца аьлча, хӀара шера (пенсеш юкъе а долаш) тха районе бахача пенсионераштa Ӏаьдало деш дола гӀулакх 7 млн. сом ахчанга дӀакхоачаш да.

Дукха къахьег оаха каст-каста пенсионни хьакъехьа долча указий, кхыча документий чулоацам пенсионераштa дӀабовзийта гӀерташ. Дика новкъостал ду тхона цу хьакъехьа районни радиовещанеси районни газетой. Перестройка йолаеннача укх диъ шера 25 статья араьннай районни газета тӀа тха балхах лаьца. Царех дукхагӀъяраш оаха оахош язъяь я.

Хинна а хиннай Наьсарерча райсобесе дукха эргалонаш. Уж йолга хьахьокх укхаза хӀара шера кӀезигагӀа нах леткъаш хиларо. Къоанала сий айлуш доагӀа.

М. КАРАЕВ.

Хьахоададу моттиг

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Союзпечати.

Хьамсара газет дешараш!
Тха газет яздайта шоана аттагӀа хургдолаш оаха кепатох ер абонентни бланк. Цун тӀехьашкахьара оагӀув я укхаза шоана гуш яр. Бланка хьалхашкахьара оагӀув — йиълагӀа оагӀо тӀа.